

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

Érzékeny zónák – Apró kövek, amelyek akadályt jelenthetnek az úton, hogyan kezeljük őket

KÉSZÍTETTE: Szántó Diana

Miért olyan nehéz megérteni valakit, aki nem a teljes hasonmásod? Valójában nem is annyira nehéz. Mi, emberek rendkívül kommunikatív lények vagyunk, és hétköznapi körülmények között úgy gondoljuk, hogy a kommunikáció eszmék és vélemények cseréjéről szól. Az a tény, hogy én szeretem a Cherry Coke-ot, te pedig a Fantát, nem feltétlenül vezet szüntelen ellenségeskedéshez. Normális körülmények között. Hacsaknem a Cherry Coke vagy a Fanta valamilyen rejtélyes okból nem lesz identitásunk egy nagyon meghatározó eleme. És ez itt a lényeg. A kultúrák közötti kommunikáció mindaddig gördülékeny, amíg a világra és egymásra úgy tekintünk, hogy a különbözőségét nem identitásunkkal szembeni fenyegetésként éljük meg.

Érdeemes itt megállni egy pillanatra. Mielőtt folytatnánk, tisztáznunk kell, mit értünk interkulturális alatt, és milyen értelemben használjuk az identitás fogalmát. A kultúra például tekinthető egy értelmezési keretként, ami tapasztalataink és cselekedeteink feldolgozásában segít (és amely meghatározás közel áll Geertz¹ szimbolikus kultúrafelfogásához). Ebben az értelmezésben minden alkalommal interkulturális helyzetbe keveredünk – függetlenül attól, hogy tudatában vagyunk-e ennek vagy sem –, amikor egy interakcióban az értelmezési keretek (Cohen-Emerique szóhasználatában referenciakeretek) nem fedik egymást pontosan. Azt sejtethetjük előre, hogy két ember nagyon ritkán értelmez tökéletesen ugyanúgy egy helyzetet. Ezért az is lehetséges, hogy a legtöbb interakció legalább feltételezhetően interkulturális.

Most vizsgáljuk meg az identitás fogalmát. Korunkban, amikor az identitás a csoportok közötti konfliktusok egyik fő terévé vált, nagy a kísértés, hogy ezt a szót nagy kezdőbetűvel használjuk, ugyanúgy, ahogy sok-sok éven, sőt évszázadon át a kultúrát is nagy kezdőbetűvel használták angol nyelvterületen. A nagybetűs Kultúra olyan, mint egy doboz, vagy inkább, mint egy

¹ Geertz, C. (2001). *Thick description: Toward an interpretive theory of culture*.

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

kötömb, megváltoztathatatlan, nemes és egységes. Úgy néz ki, mint az értékes hagyományok kincsesládája, vagy mint egy értékes drágakő, amely nemzedékről nemzedékre öröklődik, oszthatatlan és mindenki magáénak érzi. Az emberek egy ilyen csoportban éppen azzal fejezik ki az összetartozás érzését, hogy a hagyomány hordozóit és az időtlen lényeg őrzőit látják egymásban. Legalábbis, ahogy emberek fogalmaznak, amikor magukról beszélnek. A nagybetűs Kultúrára úgy is tekinthetünk, mint azoknak az alázatos erkölcsöknek, szokásoknak a gyűjtőedényére, amelyek megkülönböztetik a barbárokat a civilizáltaktól. Legalábbis, ahogy emberek fogalmaznak, amikor mások kultúrájáról beszélnek.

Ezzel szemben a kis betűs kultúra ingatag, alig látható, megbújik a hétköznapi gesztusokban, ahogy az emberek egymásra mosolyognak vagy veszekednek egymással, főznek vagy mosnak, gondoskodnak a gyerekeikről és intézik a mindennapi teendőiket. A kisbetűs kultúra nem nemes, hanem hétköznapi, változékony, kölcsön adják és veszik, továbbadják, felfedezik, majd újra felfedezik, átalakítják és bővítik. Nem lehet egyetlen csoport vagy egyetlen negyed tulajdona sem, nincs bebörtönözve, nincs kőbe vésve, hanem szabad és kiszámíthatatlan. Ebben a könyvben megvédjük a kisbetűs kultúra eszméjét.

Az identitás két különböző formában is létezik. A nagybetűs Identitás büszkeséget és csodálatot vagy megvetést vált ki. Vagy akár mindegyiket egyszerre. Az Identitás nagy, oszthatatlan, látható; a borszínhez, nemzetiséghez, valláshoz vagy valami olyan nyilvánvaló dologhoz kötődik, amely megkönnyíti az emberek megkülönböztetését, akik végső soron nem is különböznek egymástól annyira. Ez az esszenciális identitás. Ebben a könyvben mi nem erről az identitásról beszélünk.

A kisbetűs identitás ugyanolyan hétköznapi, mint az ikertestvére: a kisbetűs kultúra. Ugyanolyan megfoghatatlan. Ez az a meg nem nevezhető erő, ami bennünk van és ami által otthon érezzük magunkat a világban. Még az elkerülhetetlen változások közepette is a folytonosság és az önazonosság benyomását kelti. Egyszerre teremti meg az egyediség és az összetartozás érzését. Biztonságot nyújt és önbecsülést ad. „Erkölesileg fertőzött”, vagyis erkölcsi alapot biztosít a személy önmeghatározásához. Ez az én és a lélek önmagába zárt, rejtett tavának legmélyebb

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

pontja, csakhogy a felszínét teljes egészében a külvilág tükröződései alkotják. Ebben a világban rengeteg ember lakik, akik hol megerősítik, hol megkérdőjelezik a normális, jó, igazságos és ésszerű dolgokról alkotott elképzeléseinket. Pontosan ez az oka annak, hogy a kommunikáció veszélyes utazás. Elég egyetlen törés, és a biztonságunk, az önbizalmunk elvész.

Az identitás megfoghatatlan, titokzatos és a környezetünk elemeiből építkezik, akkor is, ha ennek nem vagyunk a tudatában, illetve nem adjuk ehhez a beleegyezésünket. Éppen ezért, minden különbözőség, amit felfedezünk – bármi, ami kilóg abból a sémából, amit normálisnak tartunk –, azt az értékeink és önbecsülésünk elleni támadásként, az identitásunk elleni fenyegetésként élhetjük meg, még akkor is, ha valójában semmi alapja nincsen. Még akár egy cipőfűző színe is provokációként élhető meg.

Az identitás – függetlenül attól mennyire éljük meg azt bensőségesen – nem magánügy, hanem nyilvánosan, a társadalom kollektív terében jön létre, a szerkezete nem véletlenszerű. Csoporton belül közös mintákat mutat. Vannak dolgok, amelyek például jobban idegesítenek bennünket, mint mások, és ezek a dolgok nagyon is hasonlóak a különböző kultúrákon belül. A társas együttélés azon aspektusairól van szó, amelyek amolyan iránytűként szolgálnak az emberek számára a társadalomban való élethez. A különbségtétel aközött, hogy mi ehető és mi nem, mi a férfi és mi a nő, mi a különbség a gyermek és a felnőtt között, a jó és a rossz, az igazságos és az igazságtalan olyan alapvető egyetemes kérdések, amelyekre a társadalmi csoportok számtalan, sajátos választ dolgoztak ki.

A különbség éppen azért számít, mert mégsem vagyunk annyira különbözőek, nagyon is hasonló kérdéseknek tulajdonítunk jelentőséget. Cohen-Emerique megfogalmazásában az ilyen kérdésekkel foglalkozó területeket „érzékeny zónáknak” nevezzük. Ezeket a zónákat azért nevezi érzékenynek, mert a társadalmi élet olyan dimenzióinak felelnek meg, amelyekben a vélt normától való eltérés a legnagyobb valószínűséggel vált ki interkulturális konfliktusokat és félreértéseket.

Miért olyan fontosak az érzékeny zónák az interkulturális képzés szempontjából? Mert ezek olyan láthatatlan mérföldkövekként funkcionálnak, amelyekben könnyű megbotlani. Az erős

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

érzelmi reakció, amelyet kiváltanak, csökkenti a kölcsönös elégedettség esélyét egy interakcióban, kizárja a kölcsönös megértést, megzavarja az empátia működését, és lehetetlenné teszi a konfliktusok mindenki számára előnyös megoldását. Cohen-Emerique pedagógiai felfogásában az interkulturális kommunikáció javítható, fokozott tudatosság és tartós gyakorlat révén. Ha megértjük, hogy haragunk, undorunk, frusztrációnk, pánikunk vagy megaláztatásunk forrása nem a másik személy, hanem a két vonatkoztatási rendszer közötti rossz illeszkedés, akkor átsegíthet minket azon, hogy egy stresszes kommunikációs helyzetben hogyan válasszunk a megküzdés vagy a menekülés között. Ha a kommunikáció megmarad, akkor bármi lehetséges. Ha erőszakkal vagy visszavonulással útját állják, akkor nagyon valószínűtlen a pozitív kimenetel. Sőt, amint a szokatlan vagy ismeretlen dolgok által kiváltott negatív érzelmek eloszlanak, a különböző világnézetek változatosságának megismerése játékos örömforrássá válhat. Ezt maga a felfedezés öröme vált ki. Az interkulturális tanulás egyik célja, hogy elérjük azt a szakaszt, amikor a sokszínűség inspirálóvá válik és nem fenyegetettséggént tekintünk rá. Ez egy olyan folyamat, amelyben lelepleződik az olyan illúzió, amely arra készíti az embereket, hogy a saját világukat tartsák az egyetlen élhető világnak. Az effajta kiábrándultság megtapasztalása zavaró lehet. Másrészt fokozza az önismeretet és rugalmasságra nevel; növeli a váratlan helyzetekkel való megbirkózás képességét; és nem mellékesen felszabadítja az elmét, hogy valódi problémákra és rejtvényekre találjon megoldást, ahelyett, hogy a képzelt ellenséggel való harcra pazarolná az energiát. Az interkulturális tréner feladata ennek a folyamatnak a kiváltása, fenntartása és táplálása.

Amennyire az érzékeny zónák valódi akadályokat jelenthetnek a kultúrák közötti kommunikációban, ugyanígy válhatnak a kultúrák közötti tanulás motorjává is. Amikor egy érzékeny zónát és annak meglepő változatait vizsgáljuk, azzal jobban megismerjük önmagunkat és más világokat is. Ezért hasznos, ha a tréner széleskörű ismeretekkel rendelkezik a különböző kulturális mintákról, hogy szemléltetni tudja a kulturális sokszínűséget. Azonban egyetlen trénerrel sem várható el, hogy minden kulturális csoport szakértője legyen, legyen az etnikai, szakmai, életkorral és nemekkel kapcsolatos vagy más összetételű. Ugyanígy lehetetlen a kulturális különbségek minden lehetséges dimenzióját ismerni. Szerencsére az érzékeny zónákban a kulturális különbségek sűrűsödnek és felerősödnek. Ez a tény teszi lehetővé, hogy a

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

kultúrák közötti konfliktusok számos sajátos esetét csoportokba rendezzük. Az érzékeny zónák száma végtelen, de még mindig sokkal kevesebb, mint azoknak a történeteknek a száma, amikor találkoztunk velük. Következésképpen a tréner fel tud készülni: tudja, hogy hogyan fog közbelépni, felkészülhet arra, hogy a képzésben résztvevők elbeszéléseinek mélyén sokkal inkább talál majd bizonyos típusú érzékeny zónákat.

A jól megválasztott kulturális minták jó példái, így hatékony eszközei lehetnek annak, hogy rávilágítsunk a kultúra kontextusfüggőségére. A példákban azonban nyilvánvalóan benne rejlik az esszencializáció veszélye. A „a nuerek szeretik a teheneket” vagy „a romák jó zenészek” típusú mondatok nem igazán gazdagítják a különböző kultúrákról alkotott világnézetet, ehelyett egy mozaikszerű világ benyomását keltik, ahol a kultúrák úgy vannak jelen, mint amolyan embereket tartalmazó dobozok, és ahol minden dobozhoz tartozik valamilyen furcsaság. Ily módon veszélyesen közel kerülünk a nagybetűs Kultúrához, ami alattomosan odavezet a nagy kezdőbetűs Identitáshoz. A nagybetűs szavak egy olyan képzeletbeli világot teremtenek, ahol minden fekete-afrikai személy kiváló tehenész lesz, aki keveset tud a magasabb civilizációról, és egyetlen roma embernek sem szabadna jelentős szakmai karriert befutnia, hacsaknem a zenei pályát választja. Vékony határvonal választja el a sztereotípiákat és annak beismerését, hogy van lehetőségem másképp cselekedni, ha más ember lennék. Mondanom sem kell, hogy interkulturális tréningjeink célja, hogy eltávolodjunk az első úttól, hogy megközelítsük a másodikat.

E cél elérése érdekében fontos tisztázni, hogy bizonyos körülmények között az emberek megpróbálták, hogy az állattenyésztést életmóddá alakítsák, és a szarvasmarhák minden egyes részét felhasználják a túlélési esélyeik növelésére. Ebben az esetben a hangsúly nem a nuerek identitásán van, hanem azokon a körülményeken, amelyek között teljesen ésszerű például tehénvizeletet használni az arcmosáshoz. Az európai interkulturális tréningek résztvevőinek talán kevés esélyük van arra, hogy egy reggel egy nuer faluban ilyen jelenetnek legyenek szemtanúi, de ez a példa segíthet nekik felismerni, hogy a tisztaságról alkotott elképzeléseik relativizálhatóak, és mindenképpen kontextusba kell helyezni őket. Ez a tanulás védőpajzsként

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

szolgál a felháborodás és a zűrzavar ellen olyan valós élethelyzetekben, ahol a testi és morális tisztaság érzékeny zónáját az elfogadott normalitásnál sokkal triviálisabb kihívások támadása éri.

Az antropológus múlttal rendelkező oktatók nyilvánvaló előnyt élvezhetnek itt, hiszen az antropológusok a kulturális variációk szakértőjének számítanak, és valószínűleg rengeteg etnográfiai példával találkozhattak tanulmányaik során. Elismerve, hogy nem minden tréner etnográfus, és még az utóbbiak sem lehetnek egyetemes szakértők, ez a könyv segítséget kíván nyújtani a trénereknek, hogy felkészüljenek az egyes érzékeny zónák körüli csoportos megbeszélésekre. Minden fejezet egy kirándulásra invitálja az olvasót a kulturális univerzumba, ami különböző kultúrában jelentősen eltérő formában értelmezhető. Azonban ezeket a szövegeket nem úgy kell olvasni, mint amolyan egzotikus példák gyűjteményét, amelyeket be kell magolni és a megfelelő pillanatban idézni, hanem inkább úgy, mint a kultúrák közötti összehasonlítás módszerére felkészítő módszertani útmutatót. Ez a fajta gyakorlat segít megérteni a szögesen ellentétes nézeteket és viselkedésmódokat és megkönnyíti, hogy eltávolodjunk a normalitás berögzült víziójától.

Az itt tárgyalt érzékeny zónákat különböző kritériumok alapján választották ki. Kétségtelen, hogy ezek olyan érdekes kulturális dimenziók, amelyek gyakran állnak a kultúrák közötti ütközések középpontjában. Elsősorban nem az egyetemes jelentőségük miatt választottuk ki őket, hanem azért, mert olyan megtörtént esetekben bukkantak fel, amelyekkel a szerzők a közelmúltban találkoztak, jellemzően interkulturális tréningek során. A cikkek azt mutatják be, hogy a világ más részein fellelhető néprajzi példák és az empirikus anyagra vonatkozó elmélet hogyan teszi szemléletessé és közérthetővé a résztvevők saját tapasztalatait. Másfelől, a szövegek néhány támpontot is kínálnak arra vonatkozóan, hogyan lehet azonosítani és kezelni az elbeszélte kulturális sokkok érzékeny zónáit.

Cohen-Emerique maga is elemzett néhány érzékeny zónát könyvében. Az itt található szövegek célja, hogy kiegészítsék munkásságát, és bizonyos pontokon párbeszédet folytassanak vele. Bár a legtöbb érzékeny zóna létezése egyidős az emberiséggel, megjelenésük időhöz és térhez kötött. Ez a válogatás tehát úgy tekinthető, mint korunk legégetőbb kulturális problémáinak tükörképei.

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

Ezek az aggodalmak végső soron ahhoz a kérdéshez kapcsolódnak, hogy milyen világban élünk, és milyen világ felé haladunk. Ez a rejtett politika a kulturális elemzés mögött. A fejezetek pedagógiai és politikai jelentőségükön túl könnyed és izgalmas szövegek a kulturális sokszínűségről, ezért bárkinek érdekes olvasmány lehet.

Az *Egyén és a háziállatok kapcsolata* című fejezet arra a bonyolult kapcsolatra emlékeztet, amelyet az ember az idők kezdete óta ápol más élőlényekkel. Ebből a részből megtudhatjuk, hogy sok olyan társadalom, ami kislétszámú őslakosokból áll, különös gonddal fordul a házi és ugyanígy a vadon élő állatok felé. A fejezet az iszlám és a háziállatok kétoldalú kapcsolatáról is szól. A *Higiénia* című fejezet feltárja a fizikai tisztaságról és az erkölcsi tisztaságról alkotott elképzelések szimbolikus összefüggéseit. Ezért a tisztátalanság nemcsak undorító, hanem mindenütt visszaszító is, az egyetlen probléma ebben az egységben az, hogy az emberek nem értenek egyet a tisztasági normák tekintetében. A nyugati modern szemmel nézve furcsa higiéniai szokások legkülönlegesebb példái nem a világ távoli sarkaiból, hanem a nyugat saját, nem is olyan távoli történelméből származnak.

A *Vallásról* szóló szöveg szintén reflektál a történelemre, különös figyelmet fordítva a jelen felé. Bár a vallás mindig is heves vitákat váltott ki az emberek között, a modern világban feltehetően már elvesztette a vonzerejét. Ezzel szöges ellentétben megfigyelhetjük azt is, hogy a vallási utalások életünk minden területén megszorodtak. A multikulturalitást a nyugati világban egyre inkább a kereszténység és az iszlám nyugtalan együttélésével azonosítják. Mindkét oldal nagyon érzékeny, ami megnehezíti a vallási tolerancia és a nyugati modernitás társadalmi és politikai vívmányai iránt elkötelezett, jó szándékú szociális munkások életét.

A *Státusz és hierarchia* esete egy másik példa arra, hogy a kortárs vitákban egy egyetemes aggodalom kerül előtérbe. A nyugati civilizáció folyamatos önvizsgálat során feltárja a történelmi igazságtalanságok és elnyomás hatalmas rétegeit. Az ilyen örökséget elutasító, terjeszkedő mozgalom megkérdőjelezi az elnyomás alapját: a hierarchiát. A hatalom minden megnyilvánulásával szemben növekvő gyanakvás még a kapcsolatokra is kihat.

A gyakornokok és az oktatók között is. A vallással és a hierarchiával ellentétben a Goffman értelmezésében használt *Arccal* kapcsolatos aggodalom kevésbé látható és nyilvánvaló kockázatot jelent a kultúrák közötti kommunikációban, bár mindenütt jelen van. Goffman az

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

arcot az önbecsülés, a kivetített énkép és a személy észlelt társadalmi alkalmasságának kombinációjaként határozza meg. Míg Goffman megalkotta az arc erőteljes, általánosan érvényes elméletét, kevesebb figyelmet fordított a kultúrák közötti eltérésekre. Erre a feltáratlan területre vezeti a cikk az olvasót, példák széles skálájával illusztrálva a kultúrák közötti arc dilemmák kortárs megnyilvánulásait a kommunikációban.

A *Társadalmi nemekkel* kapcsolatos nézeteltérések az interkulturális vizsgálatok másik örökzöldje. A téma egyetemes jelentőségén túlmenően előtérbe kerül a jelenlegi politikai és társadalmi diskurzusokban is. Magunk mögött hagytuk azokat az időket, amikor a fejlődés visszafordíthatatlannak tűnt, és a nők emancipációját egy globális menetrendet követő, szakadatlan folyamatnak tekintettük. Nemcsak a sariát követő országokban, hanem a nyugati modernitás központjában is történnek visszaesések. Mi több, a nemek közötti viták bonyolultabbá váltak a queer elmélet különböző formáinak folyamatos térnyerésével, ami megkérdőjelezi a korábbi elméletek középpontjában álló bináris rendszer alapjait.

A nyugati politikai gondolkodás és énkép középpontjában a *Racionalitás* és az *Igazságosság* áll. A nyugati modernitás trükkje az volt, hogy egyetemesíti az egyénit, és ennek nevében meghódította, elnyomta és magának követelte a világ többi részének irányításának jogát. A jelenleg is fenyegető globális ökológiai, gazdasági, társadalmi és politikai válság lehetőséget teremt arra, hogy alaposan megkérdőjelezzük ennek az egyoldalú jogkövetelésnek a helyességét. A két ide tartozó fejezet antropológiai munkákra és politikai filozófia elmélkedéseire alapoz, hogy vitába szálljon ezzel. Olyan nem nyugati példák és elme kísérletek felé forduló korpuszt vizsgálnak, amelyek rehabilitálják a nem instrumentális racionalitást és az igazságosság olyan fogalmait, amelyek nem elégednek meg a mélyen gyökerező egyenlőtlenségek világában a színlelt formális egyenlőséggel. A kortárs társadalmi mozgalmak és a nem nyugati ismeretelméleti hagyományok közötti hidak építésének egyik lehetséges előnye az, hogy az igazság elképzelése a nem emberi élővilágra is kiterjeszhető, amelynek az ember csak egy része.